

IBRAYÍM YUSUPOV SHÍĜARMALARÍNDÁ ANTROPONIMLERDÍŃ QOLLANÍLÍW ÓZGESHELIKLERI

Aitbaeva Munira Muxammedjanovna,
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti,
Shet tili hám ádebiyatı baĝdari 3-kurs studentı
Elektron pochta – muniraaitbaeva0@email.com

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14270742>

Annotaciya. Bul maqalada belgili qaraqalpaq shayı, “Ózbekstan Qaharmanı” Ibrayım Yusupov shıĝarmalarında antroponimlerdiń qollanılıw ózgeshelikleri izertlenip, qaraqalpaq atları, laqaplarına misallar hám túsindirmeler berilgen. Sonday-aq, qaraqalpaq atlarınıń kelip shıĝıw tariyxı, mánisi haqqında maĝlıwmatlar berilip, olardıń morfoloģiyalıq qurılısı túsindirilgen.

Tayanısh sózler: antroponimler, er adam atları, laqaplar, adam atlarınıń mánileri, morfoloģiyalıq qurılısı

Ibrayım Yusupov shıĝarmaları óziniń sózge baylıĝı, túrli tema hám janlarda jazılǵanlıĝı menen ajralıp turadı. Onıń shıĝarmalarında qaraqalpaq xalqınıń ótmishi, búgini hám keleshegi haqqındaǵı túsinikler berilgen. Shayır shıĝarmaları lingvopoetikalıq aspektte izertlengen bolıp, ol boyınsha B. Yusupova hám G.Allambergenovalar arnawlı dissertaciya jumısların islegen. Qaraqalpaq til biliminde onomastika tarawında bolsa, birqansha salmaqlı jumıslar ámelge asırılǵan. Misal retinde aytsaq: “Professor D. S. Nasirov L.S. Tolstova menen birgelikte maqalası qaraqalpaqsha adam atlarınıń, familiyalardıń tariyxına hám tuwısqanlıq terminleriniń adam atlarınıń quramında qollanılıw ózgesheliklerine arnalǵan.” [1.3]. Jáne de, J.Shámshetov, O. Yusupov, Q. Qoshjanovlar da óz maqalalarında qaraqalpaq antroponimleri haqqında maĝlıwmatlar bergen. O. Bekbawlov avtorlıĝında qaraqalpaq antroponimlerine baylanıslı sózlik, O. Dospanov, M. Qálenderov, E. Dospanova, G.Qálenderova avtorlıĝında bolsa jáne usınday sózlik shıqqan.

Shayır shıĝarmalarında antroponimler jiyi qollanılǵan bolıp, olardı lingvistikalıq aspektte izertlew arqalı qaraqalpaq til biliminde onomastika tarawınıń rawajlanıwına kómek beriwshi birqansha jańalıqlardı kórsetip beriw múmkin. Jáne de shayır shıĝarmaları tilin lingvistikalıq aspektte izertlew arqalı lingvopoetika tarawın rawajlandırıw múmkin. Shayır shıĝarmalarında qollanılǵan ayırım antroponimlerde lingvistikalıq anıqlamalar beriwge háreket ettik.

Shayır shıĝarmalarında adam atlarınıń qollanılıw ózgesheliklerin misallar menen kórip shıĝamız: “Hátteki **Berdaqtıń** qosıqları da, Ele suw soraydı, tıńlap qarasań” (“Ámiw jaĝasında jaynap turarsań” (7-bet). Bul misalda berilgen Berdaq atı kelip

shıǵıwı boyınsha Berdimurat isminiń erkeletiw forması bolǵan hám dáwirler ótiwi menen tolıq mánistegi adam atına aylanǵan. “*Ol jerde Ómirbek, sufi jolıqtı, Piyri menen bir mazardı qarap tur.*” (12-bet). Mısalda berilgen Ómirbek antroponimi qaraqalpaq xalqınıń belgili laqqısı, tariyxıy shaxs bolǵan Ómirbek laqqını ańlatıp tur hám bul antroponim eski dáwirlerden qaraqalpaqlar arasında ırımlatıp qoyılǵan adam atı bolıp esaplanadı. Bul ismdi jas waqtında bópeleri shetney bergem shańaraqlar tuwılǵan náresteniń júrimin bersin, ómiri uzaq bolsın degen maqsette qoyǵan. Qurılısı boyınsha ol eki komponentten ibarat bolıp, dáslepki komponent (Ómir) jay sóz bolıp, oǵan sociallıq dárejeyi ańlatıwshı “-bek” komponenti qosılǵan. “*Tashkentke tabanı tiyse Jolmırza, Taptırmas gúl ishine túsken almaday.*” (“Tashkentli shayır doslarım” 13-bet). Mısalda berilgen Jolmırza antroponimi qaraqalpaqlar arasında keń tarqalǵan antroponim bolıp, qosıqta shayır Jolmırza Aymurzaevtı ańlatıp tur. Jolmırza antroponimi qurılısı jaǵınan eki komponentten turadı. Bunda “jol” hám mártebeni ańlatıwshı “mırza” sózi qollanılǵan. “*Birew ayttı: “Aybek penen azanda, Soyuzdan qaydadur kettiler” dedi*”. Berilgen mısalda qollanılǵan Aybek antroponimi qurılısı jaǵınan eki komponentten turadı: “ay” hám er adamlardıń sociallıq dárejesin ańlatıwshı (buringı waqıtları bek ataması lawazımdı da bildirgen) “bek” ataması. Bul jerdegi Aybek antroponimi ózbek jazıwshısı Muwsa Tashmuhammed ulı Aybektı bildirip tur. “*Hár birinde Jiyrensheniń aqlı, Qaltasınan túrtip turar naqlı.*” (“Ǵarrılar” 29-bet). Bul mısalda Jiyrenshe antroponimi qaraqalpaq hám qazaq xalıqlarına tán bolǵan antroponim bolıp, usı eki xalıq ańızlarında ayılǵan sózge sheshen, dana insanniń atı bolıp esaplanadı. Bul antroponim qurılısı jaǵınan eki komponentten turadı: “jiyren”-sheshen adam mánisinde, “-she” qosımtası kishireytiw mánisin ańlatıw ushın qollanılǵan. “*Seni urlamaqshı bolıp Begdiyar, Tórtkúlge kelipti birneshe sapar.*” (105-bet). Mısalda berilgen antroponim qaraqalpaqlar arasında keń tarqalǵan antroponim bolıp Berdiyar formasında da qollanıladı.

Ibrayım Yusupov shıǵarmalarında laqaplar da jiyi qollanılǵan. Olar arqalı adamnıń belgili bir qásiyetine isharat etiledi. Mısalı: “*Bul dúnyanıń kórki adam balası” Dep dártli Ziywardı alısar yadqa.*” (10-bet). Mısalda berilgen Ziywar antroponimi Ájiniyaz shayırdıń laqabı bolıp, onıń isminiń ornına qollanılǵan. “*Sultan bolıs, bay balası Alliyar, Qalim pushıq, Dáwmurat bay bul da bar. Eset gúrre, Qáleq maqsım, Ámetbay, Sháleke hám Kárim degen mollalar.*” (132-bet). Qalim pushıq antroponiminde bolsa pushıq sózi laqap bolıp, Qalim antroponiminiń fizikalıq kemshiligi, yaǵnıy murnınıń kishkeneligine qarap qoyılǵan. Al, Eset gúrre antroponiminde bolsa gúrre sózi Eset antroponiminiń jasına salıstırǵanda boyı kishi

hám arıq adam ekenin ańlatıw ushın qollanılǵan. “Qalıwsız qayǵırıp hámmeniń muńın, Qızı emespiseń **Asan qayǵınıń?**” (87-bet). Asan antroponimi menen bolsa qayǵı laqabı birge qollanılǵan bolıp, bul sóz onıń xalıq táǵdirine kúyip-janıwshı insan ekenligin ańlatıw ushın qollanılǵan.

Shayır shıǵarmalarında lawazım, sociallıq dáreje hám klasslıq belgileri, tuwısqanlıq hám húrmetlew atamaları menen túsindirme berilgen antroponimler ushırasadı. Bunday sózler antroponimlerge túsindirme beriw yaki ayırıqshalap kórsetiw ushın qollanılǵan hám ayqınlawıshlıq xızmetti atqarıp tur. Mısalı: “*Jerge hám miynetke oyatar ıqlas, **Shamurat atanıń órnek jolları**” (35-bet). “*Ay-yaq, jas ashıq!*” dep **Nikolay aǵa**, *Bas shayqap, jiljıydı súyep joldasın.*” (54-bet). “*Áneyi qalpaq dep oylama, janan, **Góruǵlı aǵama hámdam bolǵanman.**” (116-bet). Berilgen mısallarda Shamurat, Nikolay, Góruǵlı antroponimleri qollanılǵan bolıp, bul ismlerdiń izine ata, aǵa sıyaqlı tuwısqanlıq atamalarınıń qollanılıwı arqalı húrmet mánisi ańlatılǵan.**

“*Qızıl otryad **sultan Sanjar tamanda, Quwıp barar qara atlı qashqındı**” (125-bet) “*Bunnan bir neshe júz jilday burında, **Gerey patsha húkim súrdi Qırında.**” (161-bet) Bul mısallarda bolsa Sanjar hám Gerey antroponimleri qollanılǵan bolıp, olar klaslıq belgini ańlatıwshı sultan, patsha sózleri menen dizbeklesken hám bul dizbek arqalı olardıń basqa adamlardan klaslıq ózgeshelikleri ańlatılǵan.**

“*Shının aytsam **Abbaz shayır** aytqanday, “Paxta!” dese erbenleydi qulaǵım.* (15-bet) “***Bolot bolsam jılqı aydar, Tartıp alsam Jantaydan.**” (38-bet). Bul mısallarda Abbaz antroponimi menen shayır sózi qollanılǵan hám ayqınlawıshlıq aǵza xızmetin atqarıp sol antroponimniń ayırsha qásiyetin ańlatıp tur. Bolot antroponimi menen kelgen jılqı aydar sózi antroponimni ayqınlap kelip tur hám onıń kásibin ańlatıp tur.*

“***Sultan bolıs, bay balası Alliyar, Qalim pushıq, Dáwmurat bay bul da bar. Eset gúrre, Qáleq maqsım, Ámetbay, Sháleke hám Kárim degen mollalar.**” (132-bet). Bul mısalda Sultan antroponimni sociallıq dárejesi ańlatıwshı bolıs ayqınlawıshı menen, Alliyar hám Dáwmurat antroponimleri sociallıq dárejени ańlatıwshı bay ayqınlawıshı menen qollanılǵan. Qáleq antroponimi menen maqsım, Ámetbay, Sháleke, Kárim antroponimleri menen molla ayqınlawıshları dizbeklesip, diniy ataqtı ańlatıp tur.*

“***Baslıq Seytim, Qurban, Dáwlet, Baǵdagúl, Bári de bar. Toyda bolǵan bul keshte.**” (159-bet) “***Ábdimurat arxitektor** biyikten- Posyolkaǵa kóz jiberer kúlimlep” (159-bet). “*Jas **dirijor Ábdiwáliy garmondı- Basıp-basıp jańǵırtadı, kewli shad**” (160-bet). Berilgen mısallarda Seytim antroponimi menen baslıq ayqınlawıshı, Ábdimurat***

antroponimi menen arxitektor ayqınlawışı, Ábdiwáliy antroponimi menen dirijor ayqınlawışı qollanılıp antroponimniń lawazım hám kásibin ańlatıp tur.

Juwmaq retinde sonı aytıw orınlı, shayır shıǵarmalarında antroponimlerdiń qollanılıwı jiyi ushırasadı hám obrazlar, olardıń xarakterin ashıp beriwge xızmet etedi. Al, antroponimler menen birge olarǵa baylanıslı laqaplardıń qollanılıwı bolsa, sol obrazǵa peyzajlıq anıqlama beriw ushın qollanılǵan. Antroponimler menen sociallıq dárejeni, lawazım, kásip, ataqtı ańlatıshı ayqınlawıshlardıń qollanılıwı bolsa, shıǵarmada antitezalıq usıl arqalı obrazdıń xarakterin ashıp bergen. Antroponimlerdiń morfologiyalıq qurılıs haqqında aytatuǵın bolsaq, olar kóbinese eki komponentli bolıp keledi. Er adam atlarına -bek, -bay komponentleri qosılıw jaǵdayı jiyi ushırasadı. Jánde de adam atları ayqınlawıshlıq aǵza xızmetin atqarıwshı túsindirme sózler menen birge qollanılǵan. Bunday túsindirme sózler retinde antroponimler menen birge qollanılǵan laqaplar, sociallıq dárejeni ańlatıwshı sózler, lawazım, kásip hám ataqlardı bildiriwshı sózlerdi kórsetsek boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi:

1. Алламбергенова Г. И. Юсупов асарларида фразеологизмларнинг услубий қўлланилиши. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси автореферати. Нукус, 2019
2. Доспанов О., Қәлендеров М., Доспанова Е., Қәлендерова Г. Қарақалпақ исмлери. Нөкис, "Билим", 1994.
3. Сайымбетов О. Қарақалпақ тилиндеги меншикли адам атлары. Нөкис, "Билим", 2000Пахратдинов Қ. Ономастика терминлери сөзлиги. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2016.
4. Пахратдинов Қ., Өтемисов А. Қарақалпақ адам атлары сөзлиги. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2021.
5. Юсупова Б. И.Юсупов шығармалары тилинде келбетликтің стильлик хызметлери. Тошкент, "Тафаккур қаноти", 2014